

צבי בצר

דחיק ואתי מרחיק לפי ר' ידידיה שלמה רפאל נורצי

הרקע

היחס המיוחד שרחשו חוקרי המסורה ודורשי הנוסח המהימן של המקרא לחיבור 'מגחת שי' (להלן: מ"ש)¹ יש בו כדי להצדיק הצגה מפורטת של גישת המחבר, ר' ידידיה שלמה רפאל נורצי, לכל אחד מענייני הדקדוק המעניינים את הקורא במקרא. ראוי לתאר את גישתו גם באותם עניינים שהתפיסה המודרנית מציגה אותם באור חדש, כגון עניין דחיק ואתי מרחיק. להלן נציג תיאור מפורט של יחסו של נורצי אל הדגשים הללו. התיאור מתבסס על דברי נורצי ב'מאמריו' וכן בהערותיו לתיבות שונות במקרא.

ההגייה

הדעה הרווחת אצל חוקרי הלשון המודרניים היא שדחיק ואתי מרחיק אינם דגשים מכפילים. אופן סימונם בשיטת הניקוד הבבלית (בין התיבות) והארץ-ישראלית (באות האחרונה של התיבה הראשונה) מביא את ברגשטרסר,² למשל, למסקנה שאין הם דגשים מכפילים, והוא קוראם Dagesch conjunctivum, דגש שנועד לציין את

* במאמר זה כל מראי המקום של ציטטים מה'מאמרים' של נורצי ('מאמר המאריך' ו'כללי בג"ד כפ"ת דסמיך ליהו"א') מסומנים על פי מספר השורה (=ש') במהדורתנו. ראה בצר. ראוי להדגיש שלא בכל מקום הקפיד נורצי לסמן את הדגש הנדרש, וקיומו מובן מן ההקשר.

1 ראה בצר, עמ' 13, 29-31.

2 ראה ברגשטרסר, סעיף 10, עמ' 111-112.

חיבורן של התיבות.³ לפי דותן,⁴ רק דגש אחד מתוך דגשי דחיק ואתי מרחיק משמש כדגש כפלן, הוא הדגש שאחרי "מה".⁵ שלושה טעמים הביאו לקביעה זו: ראשון, מצבה המורפולוגי של "מה" הוא מיוחד, ודומה לזה של ה' היידוע; שני, התיבה הסמוכה ל"מה" נדגשת גם כשאין הטעמתה בראשה, שלא כנהוג בדחיק ובאתי מרחיק (ראה להלן); ואחרון, אוריג'נס מתעתק את "מה בצע" *μεββε*, ובכך מציב לפנינו עדות אותנטית למכפל שאחרי "מה".

מסורת ההגייה הספרדית, כפי שהיא משתקפת ממ"ש, נהגה כדגשי דחיק ואתי מרחיק מנהג דגש כפלן. בהערתו לתה' קלט יז ("ולי מה יקרו") נורצי קובע הלכה בעניין הטיב הפונטי של דגשים אלו: "כתב רב פעלים שדגש דחיק ואתי מרחיק דגש חזק ולכן ימצא גם ביתר האותיות ולי מה יקרו רע"ך⁷ מה טבו אהליך יעקב⁸ ודומיהם". מדקדקי ימי הביניים לא העלו בדעתם את האפשרות שסימן הדגש עשוי לייצג פונקציה נוספת על אלה של הדגש הקל והכפלן (והמפיק). לכן, לשיטתם, אם מצאת דגש באות שאינה בג"ד כפ"ת, ודאי כפלן הוא. העובדה שדברי נורצי מתייחסים ל"מה" בלבד אין פירושה שאין להחיל אותם על עניין דחיק ואתי מרחיק כולו. נורצי, בעקבות מדקדקי ימי הביניים, רואה ב"מה" חלק בלתי נפרד מהעניין הנדון כאן.

תנאי דחיק ואתי מרחיק לפי נורצי

נורצי פותח את 'כללי בג"ד כפ"ת דסמין ליהו"א' בקביעה זאת: "כל בג"ד כפ"ת דסמין ליהו"א רפי, וסימין⁹ מפני שמי נחת הוא,¹⁰ בר ממפיק, מפסיק, דחיק, ואתי מרחיק".¹¹ כלל זה מובא בידי אחדים ממדקדקי ימי הביניים, והוא מיוחס על ידיהם

- 3 ייבין, גניזה, עמ' 199, וכן מסורת, עמ' 338, חולק על קביעתו של ברגשטרסר וסובר שדגש זה מסמן הפרדה בין התיבות, אף כי בטיבו הוא מציין הכפלה. באשר לחיותם מסמני הפרדה בין התיבות ראה דותן, דקה"ט, עמ' 387, הערה 14; וביתר פירוט דותן, לבעיית, עמ' 104-105.
- 4 דותן, דקה"ט, עמ' 387, הערה 12.
- 5 לפי הקמחיים משה ודוד, המונח 'דחיק' נתייחד לדגש של 'מה'. ראה: רמ"ק, תקמ"ה, ספר א, שער ג, דף יא-יב; רד"ק, דף פ.
- 6 רוצה לומר: לא רק בבג"ד כפ"ת.
- 7 הוא פסוקנו הנדון: תה' קלט יז.
- 8 במ' כד ה.
- 9 מדקדקי ימה"ב מביאים כלל זה ללא סימן. כך, למשל: רד"ק, דף פ ע"א.
- 10 הפסוק הוא ממל' ב. ה. יש לבאר את הסימן כך: ליד האותיות יהו"א, שהן כמעט כאותיותיו של שם ה' (יהו"ה), שמי, תבואנה בג"ד כפ"ת במצב נחת, היינו בריפוי.
- 11 מהדורתנו, ש' 2-3.

למסורה. הימצאותם של המונחים 'דחיק' ו'אתי מרחיק' בתוך כלל מסורה מלמדת על עתיקותם.¹² לפי תפיסתם של מדקדקים, אחרונים גם ראשונים, שני שמות אלה מחלקים בנייהם את תחומה של קטגוריה מורפופונולוגית אחת. לעומתם סובר דותן,¹³ שאין מדובר כאן בחלוקה, אלא שני השמות חד הם: אחד מהם, דחיק, ניתן לסימן; ואחד, אתי מרחיק, לתופעה.

חוקרים מן הדורות האחרונים, הסוברים שנקבעה חלוקה בין השניים, נחלקו בדבר גבולותיה: האם המלעיליות קובעת חלוקה או דרך ההתחברות של התיבות (במשרת או במקף), ושמה שני הקריטריונים האלה קשורים זה בזה.¹⁴ מדבריו של נורצי, אף שאינם ערוכים ומגובשים כמות, ניתן ללמוד על ההתייחסות לשאלה הנדונה במאה ה"ז–י"ז. נורצי, ב'כללי בג"ד כפ"ת דסמיך ליהו"א', כך הוא תוחם את תחומיהם של השניים:

(א) דחיק בא במילים מוקפות המקיימות את אחת משתי קבוצות התנאים האלה: (1 הראשונה שבהן מסתיימת ב־ה, ב־ה או ב־ה; ¹⁵ השנייה פותחת באות שאינה אהחע"ר; ¹⁶ הראשונה או השנייה היא מילה זעירה. ¹⁷ ודוגמתיו: זָה־פְּנִי (מל"א ג כג), מֶה־פְּרָצַף (בר' לח כט), תְּכַסֶּה־פֶּה (דב' כב יב), אֶלְכֶּה־נָּא (רות ב ב), נִפְּה־בּוּ (במ' כב ו).

(2) הראשונה שבהן מסתיימת ב־ה; ¹⁸ השנייה פותחת באות שאינה אהחע"ר.¹⁹ והטעמתה בראשה. ²⁰ ודוגמתיו: יְחַנֶּה־דָּעַת (תה' יט ג), מְכַסֶּה־פֶּשַׁע (מש' יז ט), יְקַנֶּה־דָּעַת (שם יח טו), מְעַדֶּה־בְּגָד (שם כה כ), יִרְבֶּה־פֶּשַׁע (שם כט טז), הִינְאֶה־גָּמָא (איוב ח יא), יִפְצֶה־פִּיהוּ (שם לה טז).

- 12 גומפרץ, עמ' 214 ו'225, מנסה להוכיח שעתיקותם של הכללים רבה עוד יותר מן המוצג כאן.
- 13 דותן, דקה"ט, עמ' 307.
- 14 ראה גומפרץ, עמ' 215–227.
- 15 בסיומת ה נורצי מתכוון למילה 'מה'.
- 16 נורצי קובע, שדחיק ואתי מרחיק יבואו רק באותיות בג"ד כפ"ת ט"ס שק"ץ נזוליים, היינו בכל אותיות הא"ב חוץ מאהחע"ר. הוא לא דק, שהרי מצאנו דגש כזה גם באות רי"ש (כגון "מאימה רָע" [יר' לט יב]), ומצד שני לא נודמן דגש כזה בו"ו. הווי אומר: דחיק ואתי מרחיק נמצאים בכל אות חוץ מאהחע"ר. ראה גומפרץ, עמ' 226.
- 17 נורצי מסביר שאין אף מקרה אחד שבו מסתיימת המילה הראשונה, כשהיא זעירה, ב־ה. מילה זעירה המסתיימת ב־ה קיימת רק כשהיא השנייה משתי המילים המרכיבות את הצירוף, כגון פֶּה, נָּא.
- 18 ההתניה לסיומת ה, ולא ה, מובלטת בידי נורצי בהביאו את יְכַסֶּה־בְּגָד (יח' יח ז) לעומת פֶּסֶה־בְּגָד (שם טז), ובצינו במפורש שליד הסגול יבוא דחיק, אך ליד הקמץ רפה.
- 19 ראה לעיל, הערה 16.
- 20 אמנם נורצי ציין "מלעיל", אך דוגמתיו מלמדות, שכוונתו למלעיל ספציפי, להטעמה בהברה הראשונה.

ב) אתי מרחיק בא במילים מחוברות; ²¹ הראשונה שבהן מלעילית ומסתיימת ב- ה ("ובלבד שלא תהיה שרשית"), ²² ב- או ב- ה; השנייה פותחת באות שאינה אהחע"ר, ²³ והיא זעירה או הטעמתה בראשה. ²⁴ דוגמותיו: קְשָׁנָה-פֶּסֶף²⁵ (ברי מג טו), וְאַעֲיָדָה כֶּם (דבי לא כח), תִּנְנָה לִי (שמ"א כא י), וְנִבְחַתָּ פֶּסֶף²⁶ (דבי טו ב), אֲרָצָה פְּנֵץ.²⁸

ניתוח תנאי נורצי וסיכומם

באשר לדחיק, נורצי קובע, בשתי קבוצות התנאים שמנה, כי דחיק בא כשהמילה הראשונה מוטעמת בסופה והשנייה מוטעמת בראשה. שתי קבוצות התנאים נבדלות זו מזו רק בטיבה של המילה השנייה: בקבוצה הראשונה המילים השניות הן בנות הברה אחת (וממילא הטעמתן בראשן); ובקבוצה השנייה המילים הן בנות יותר מהברה אחת, ולפיכך נזקק נורצי לציין בקבוצה זו שהטעמת המילים השניות בראשן. הדוגמה "מה-פרצת" אינה מתאימה אף לאחת משתי קבוצות התנאים שנמנו, ולפיכך נראה שנורצי ראה בדגש "מה" קטגוריה בפני עצמה, אף שכלל אותה בין מקרי דחיק הרגילים.

הקו המבחין בין דוגמות נורצי לדחיק ובין דוגמותיו לאתי מרחיק הוא הטעמתה של המילה הראשונה: בדוגמות של אתי מרחיק המילה הראשונה מלעילית, והמלעיליות אינה קיימת בדוגמותיו לדחיק. לפי תפיסתו של נורצי המאריך אינו יוצר מלעיליות, ובלשונו: "יותר נכון אצלי דעת הראשון שכתבתי שאין כח המאריך רק להעמיד מעט התנועה, וזאת היא הסכרא התקועה בלבי מכמה שנים".²⁹ הבדל שני בין דחיק לאתי מרחיק הוא אופן התחברותן של המילים. בכל הדוגמות לדחיק

- 21 נורצי אינו מציין דבר על ההתחברות ועל דרכה, אך הן עולות מדוגמותיו.
 22 היינו: הסיומת ה, שיש בה ה' המייצגת את ל' הפועל (=ל"), אינה רלוונטית כאן. וראה גם מ"ש שמ' יב מח ("ועשה פסח"); דבי כב יט ("מאה כסף"); יח' יז כג ("ועשה פרי").
 23 ראה לעיל, הערה 16.
 24 וכאן מציין נורצי במפורש, ששווא נע בראש המילה השנייה אינו פוגם בתנאי הנדרש. וראה גם מ"ש ברי' י כ ("אלה בני חם"); שמ' כה כט ("ועשית קערחיו").
 25 כך ב"ל, וצ"ל "ומשנה-כסף". גינצבורג מביא עדויות גם ל"ומשנה קסף". מדברי נורצי משתמע, כי לפי נוסחו המילים הללו מוקפות.
 26 "וזבחת" מוטעמת מלעיל.
 27 ארבע הדוגמות שעד כאן באות במ"ש שבדפוסים כשהן מוקפות, וטעות מעתיק יש כאן. ב"ל רק "משנה-כסף" מוקף, וכך הוא המצב בכתב-היד המשוכחים של המקרא.
 28 הצירוף "ארצה כנען" מופיע במקרא שבע פעמים, כגון ברי' יא לא.
 29 מאמר המאריך, ש' 91-92.

ההתחברות היא באמצעות מקף, ואילו באלה של אתי מרחיק באמצעות משרת. ההטעמה והמיקוף כקובעות הבחנה בין שתי הקטגוריות עולה בכירור מדברי נורצי ל"עֲשֶׂה פְּרִי" (בר' א יא): "וכן ועץ עֲשֶׂה-פְּרִי"³⁰ שניהם בדגש בפ"א הראשון מדין מפסיק³¹ ומדין אתי מרחיק³² והשני מדין דחיק שהוא במקף,³³ ולמי שסובר שהמאריך עושה מלעיל גם לשני יש דין אתי מרחיק"³⁴. דוק: מ"ולמי שסובר" אתה למד שנורצי עצמו אינו סובר כן.³⁵

רק דוגמה אחת מתוך דוגמות נורצי דלעיל אינה מתאימה להבחנה זו, "וּמְשָׁנָה-פָּסָף". היקרות זו אף שאין בה מלעיליות (במילה הראשונה), ואף שיש מקף בין תיבותיה, היא נכללת בין דוגמותיו של נורצי לאתי מרחיק. למרות זאת נראה שנורצי דן את הדגש שבצירוף זה כדחיק. בעוסקו בעניין אתי מרחיק הוא מציין במפורש: "והמדקדקי' שהביאו בדין אתי מרחיק וּמְשָׁנָה-פָּסָף, תַּעֲשֶׂה-פְּלֶא,³⁶ יְבִנֶה-פִּיֶת, ד"ה ב' ב',³⁷ ודומיהן, סוברי' שהמאריך עושה מלעיל, ולכן הביאום בדומים של אתי מרחיק."³⁸ מאחר שנורצי אינו סובר שהמאריך עושה מלעיל, הוא רואה בו מן הסתם

30 "עשה-פרי" בא בפסוק העוקב (בר' א יב).
 31 לא ברור למה התכוון כאן נורצי באמרו "מפסיק".
 32 שיטתו של נורצי בעניין הטעמה מנסיגה לאחור ראויה כאן להבלטה. בבר' יט ט ("גש הלאה") הביא נורצי את דעתו של שמואל ארקולטי ב'ערוגת הכשם' ששוא הבא לאחר תנועה גדולה מוטעמת מנסיגה, כגון "וְתִפְשֹׁוּ בָּו" (רב' כא יט) הוא נע (ואילו שוא הבא אחרי תנועה גדולה מוטעמת מעיקרא הוא נח, כידוע). נראה שם שבדרך זו הלך גם נורצי. היינו: בעניין שוא עמדת נורצי היא שהטעמה מנסיגה שונה היא מהטעמה מעיקרא. לעומת זאת, כאן, בעניין אתי מרחיק, נורצי מתייחס אל ההטעמה המלעילית מנסיגה שב"עֲשֶׂה פְּרִי" כאל הטעמה מלעילית מעיקרא, ובשני המקרים הדגש הוא אתי מרחיק. על הדגש המופיע ב"מְלֶאָה שְׁחָד" (תה' כו י) ציין נורצי רק את דבר קיומו, אך לא אמר מאיזה דין בא. נראה שלשיטת נורצי הוא כדגש "עֲשֶׂה פְּרִי" (בר' א יא) הנדון כאן, היינו מדין אתי מרחיק. תורתו לפרופ' דותן על שהסבני לדוגמה זו. ראוי לשים לב שבספרות הקדומה מוצאים שהטעמת מלעיל מנסיגה שונה מהטעמת מלעיל מעיקרא אפילו באשר לטיבה של תנועת a (קמץ) הבאה אחריהן. ראה למשל אלדר, עמ' 113. ההדגשה מאתי (צ"ב).
 33 המשפט האחרון בציטטה ("ולמי" וכו') נמצא גם בכתב-יד אוקספורד-בודלי 1444 (על כתב-יד זה, שאף הוא אוטוגרף של נורצי, ראה בצר, עמ' 11-12), אך הושמט במ"ש דפוס מנטובה (1742-1744), הוא הדפוס הראשון של תנ"ך עם מ"ש (ראה בצר, עמ' 14), ובדפוס מ"ש שבאו אחריו. אפשר שההשמטה שגגה היא, ואפשר שנעשתה בכוננת מכון (אולי בידי רפאל חיים באזילה, מגיהו של דפוס מנטובה), כי תוכן המשפט שהושמט אינו מתאים לשיטתו של נורצי. לשיטת נורצי גם אם "המאריך עושה מלעיל" הדגש ב"עשה-פרי" איננו אתי מרחיק אלא דחיק, שהרי המילים מחוברות במקף.
 34 וראה את דברי נורצי במאמר המאריך, ש' 64-145.
 35 תה' פח יא.
 36 דה"ב ב יא.
 37 כללי בג"ד כפ"ת דסמ"ך ליהו"א, ש' 65-67.

דחיק: "שלדעת הסוברים שהמאריך אינו עושה מלעיל, יאמרו שדגש קְשָׁנָה־פָּסָף, יִבְנֶה־פִּית, תַּעֲשֶׂה־פֶּלֶא, ודומיהן, הוא מדין דחיק".³⁹ נראה אפוא שנורצי מנה דוגמה זו בין דוגמות אתי מרחיק רק לשיטת הסוברים ש"מאריך עושה מלעיל", ונורצי עצמו אינו סובר כן. אכן כך עולה מדבריו במ"ש ל"ומשנה־כסף" (בר' מג טו). אלו הן אפוא התניותיו של נורצי לדחיק ולאיתי מרחיק. דחיק: מילים מוקפות שהראשונה מהן⁴⁰ מסתיימת ב־ה או ב־ה, והשנייה הטעמתה בראשה. גם הדגש שאחרי "מה" הוא דחיק לשיטתו, למרות המיוחד שבו (בצירוף הפותח ב"מה" המילה השנייה אינה מוטעמת בראשה). אתי מרחיק: מילים המחוברות במשרת, שהראשונה מהן מלעילית ומסתיימת ב־ה או ב־ה, והשנייה הטעמתה בראשה.⁴² התנאים שהציג נורצי שונים במידה ניכרת מתנאי דחיק ואתי מרחיק שהוצגו במקורות הקדומים, כגון מחברת התיג'אן העברית. אך תנאיו של נורצי מתאימים לנרמזו במונחים דחיק ואתי מרחיק. כך הציג בעל מחברת התיג'אן העברית את תופעת דחיק ואת השם שניתן לה: "דחיק הוא הדוחק שיהיה בין שתי התיבות, והוא שלא יהיה בין מקום טעם מלה ראשונה ובין טעם תיבה שניה אלא מלך אחד בלבד, לפיכך נדחק הטעם על הטעם".⁴³ וכך הסביר את אתי מרחיק: "אתי מרחיק הוא הפך הדחיק, שהדחיק קירוב טעם לטעם ואתי מרחיק לפי שנתרחק בין טעם לטעם מלכים הרבה בא הטעם הראשון ודחק כל המלכים והשליכם על אות הטעם השני באבני בליסטרא".⁴⁴

הצגתו של בעל מחברת התיג'אן שונה מהצגת נורצי במספר דברים: לפיו, דחיק בא במילים המחוברות במשרת; בין טעמיהן של המילים היוצרות דחיק חוצצת תנועה; בין טעמיהן של המילים היוצרות אתי מרחיק חוצצות מספר תנועות (ומספרן של המילים המשתתפות ביצירת אתי מרחיק הוא שלוש ולא שתיים), כגון "הוא יִבְנֶה־פִּית" (שמ"ב ז יג).⁴⁵ אין בדברי נורצי כל התייחסות להסבר פונולוגי של הדגשים הנדונים, אף

39 מאמר המאריך, ש' 89-90, וראה גם מ"ש לבר' מג טז ("ומשנה כסף").

40 וברור שלשיטת נורצי המילה הראשונה איננה מלעילית ומאריך "אינו עושה מלעיל".

41 ובלבד שהה"א אינה מייצגת ל"י.

42 היינו: בין ההברות המוטעמות חוצצת רק תנועה אחת. וראה מ"ש לבר' טז ח ("ואנה תלכיי");

במ' ט ("מברכיך ברוך"). חציצה של שווא ותנועה (לפי סדר זה) כמוה כחציצת תנועה אחת

בלבד, והיא מאפשרת אתי מרחיק. ראה מ"ש לשמ' טז כד ("לא היתה כו").

43 מחת"ג, עמ' 79. ההדגשות שבציטטה הן מאתי (צ"ב).

44 שם, עמ' 80.

45 שים לב: לפי מחת"ג תנאי אתי מרחיק כוללים גם את התיבה "הוא", ובין טעמיהן של המילים

חוצצת לפחות תנועה אחת (בהיקרות שלפנינו חוצצות שתי תנועות) ואכמ"ל.

דחיק ואתי מרחיק לפי ר' ידידיה שלמה רפאל נורצי

שבמקורות הקדומים של כללי דחיק ואתי מרחיק נמצאים ניסיונות של הצגת הרקע הפונולוגי לדגשים.⁴⁶

שיטת נורצי בהתייחסותו לדגשים שונים

נורצי איננו עקבי בהעירו על דגשי דחיק ואתי מרחיק הבאים במקראות: יש שאינו מתייחס כלל אל עובדת קיומם, כגון בר' לט יז ("הבאת לנו"), דב' טז ב ("זוכחת פסח"); יש שמציין את קיומם, אך לא את שמם, כגון בר' ג יד ("עשית זאת"), שמ' ב כ ("למה זה"), יש' כז ד ("אציתנה יחד"); ויש שמציין את הדיגוש ואת טיבו, כגון בר' מג טז ("ומשנה כסף"), דב' כב יב ("תכסה בה").

אף רפה שבמקרא, במקום שהיה אפשר לטעות ולשים בו אתי מרחיק, יש שנורצי מעיר עליו, כגון בר' יכ ("אלה בני חם"), וכך אלה בני שם שבסמוך הבי"ת רפה ואין כאן דין אתי מרחיק לפי שמלת בני סמוכה לשאחריה; בר' כט א ("ארצה בני קדם"); שמ' יב מת ("ועשה פסח"); וי' יג יח ("יהיה בו"), "כל יהיה בו דפרשתא רפה שאין בהם דין דחיק"; במ' כו ל ("אלה בני גלעד"); דב' כב יט ("מאה כסף"); יח' יז כג ("ןעשה פרי").

נורצי מתייחס במקומות אחדים לדגשים 'זרים' הדומים לדחיק או לאתי מרחיק:

עבית פְּשִׁית (דב' לב טו)

גאלת פְּזָרֹעַ (תה' עז טז)

חקרונה פְּן־הִיא (איוב ה כז)

סבכא פְּסַנְתְּרִין (דנ' ג ה)

כמכה פְּאֵלִם (שמ' טו יא)

ועשית קְּעָרְתִּיו (שמ' כה כט)

ועשית פִּירְתִּיו (שמ' כז ג).⁴⁷

הנה אשר אמר: דב' לב טו ("עבית כשית"), "כתבו המדקדקים שנדגשה הכ"ף מדין אתי מרחיק, אבל אינו על המנהג שהטעם באות שנייה"; תה' עז טז ("גאלת בזרוע"), "במקצת ספרים מלת גאלת בטעם ימנית"⁴⁸ ובי"ת בזרוע ג"כ דגושה, ולא ידעתי למה, שמתנאי אתי מרחיק כשהה"א אינה נכתבת צריך שהמלה הסמוכה לה תהיה מלה

46 ראה למשל אלדר, עמ' 111–116.

47 רשימה של י"ח חריגים מסוג זה נמצאת במסורה הגדולה ל"חכמה כחכמת" (דנ' ה יא).

48 = דחי, וראה, למשל, תה' יא ו ("אש וגפרית"). אך נורצי עצמו לא הטעים ב"גאלת" ימנית, אלא מונח. ראה ל.

זעירא או מלעיל בתנועה הראשונה שלה או באות השני' אם אות ראשונה בשוא, ואין כאן שום א' מאלה התנאים, ובס"א כ"י ישן מצאתיו רפי כמשפט כ"כ המכלל יופי, ובמכלול בשער אותיות אהו"י כתוב כי הוא נדגש מדין אתי מרחיק אבל אינו על המנהג כי הטעם באות שני, ובמקצת נוסחאות מספרי המסרה נמנה זה עם אותם שיצאו מן הכלל"; איוב ה כז ("חקרונה כן היא"), "בס"ס המדוייקים מלת כן בסגול ודגושה מדין אתי מרחיק, וכן כתוב במכלול דף ק"ז אעפ"י שמלת כן היא מלה זעירא אחר שהיא סמוכה למלת היא לא היה לה להיות משפטה כמשפט מלה זעירא אלא שכן מצאנו אותה דגושה";⁴⁹ דני' ג ה ("סבכא פסנתרין"), "הפ"א דגושה והוא יוצא מן הכלל כמ"ש ר' משה קמחי".⁵⁰ שמ' טו יא ("כמכה באלם"), "ובכל ספרים מדוייקים ב"ת באלם דגושה, ובעל מקנה אברהם ולשון למודים מנו זה עם הזרים"⁵¹ שאין כאן שום מבטל רק יהו"א. ובס' דקדוק ישן כ"י מצאתי לשון זה רוב דוקנים שמדגישים על מי כמכה באלם וכן קו"ף קערותיו סמ"ך של ועשית סירתיו וכן הרבה מפני המתג אשר מחשבין לנגינה עכ"ל"; שמ' כה כט ("ועשית קערותיו"); שמ' כז ג ("ועשית סירתיו"). על-פי ההערה הדקדוקית שמצא נורצי באותו ספר דקדוק ישן, הדגש שבשלוש ההיקרויות הללו הוא אתי מרחיק, שכן המתג שבראש המילה השנייה עושה אותה מוטעמת בראשה, ובכך נתמלאו כל התנאים הנדרשים לאתי מרחיק. מובן שאין דעתו של נורצי נוחה מהסבר זה, שהרי לפי נורצי "המאריך אינו עושה מלעיל".⁵² ואם כוחה של קביעה זו יפה באשר למילים הראשונות שבצירוף, כגון "מַעְדָּה-בְּגָד" (מש' כה כ), יפה כוחה גם באשר למילים השניות, כגון "וְעֵשֶׂת קִירְתִּיו" דידן.⁵³

יש זרויות שבהן רק מציין נורצי את קיומו של הדגש, ואינו מתייחס כלל לזרות. כך, למשל: שמ' ו י ("אל משה לאמר"); יש' נ ח ("נעמדה יחד"). יש שהוא מעיר אף על מילה שאתי מרחיק היה צפוי בה, והיא רפה שלא כדין, כגון שמ' לג יב ("ידעתך בשם"), "הבי"ת רפויה בכל ספרין דוקני שלא כדין אתי מרחיק"; תה' פד ד ("מצאה בית").

- 49 ב'המכלול' יש המשך לדברים אלו: "ואם ב"ת בזרוע משובח בגעיא הוא יפה". ראה רד"ק, דף פ ע"ב. מעניין שנורצי התעלם מתוספת חשובה זו.
- 50 רמ"ק, שפ"ד, דף יב ע"א. החריג "סבכא פסנתרין" אינו נמצא במהדורת תקמ"ה של 'מהלך שבילי הדעת'.
- 51 ואף לשיטת נורצי הוא זר.
- 52 ראה לעיל בסעיף 'ניתוח תנאי נורצי וסיכומם' והערה 35.
- 53 וראה מאמר המאריך, ש' 141.

סיכום

לפי נורצי, דחיק ואתי מרחיק נבדלים בשני דברים: במקום הטעם של המילים הראשונות שבצירוף ובדרך ההתחברות של מרכיבי הצירוף. דחיק בא כאשר המילה הראשונה מלרעית (מתג מלעילי אינו הופך את המילה למלעילית) והיא מחוברת למילה שאחריה במקף. אתי מרחיק בא כאשר המילה הראשונה מלעילית (לא מלעיל של מתג) ומחוברת אל המילה שאחריה במשרת.

ההבחנה הזו בין תנאיהם של שני הדגשים, אף כי לא הוצגה בידי נורצי בהצגה חדה וברורה, הייתה נהירה לו. היא משתקפת מדבריו הכלליים על 'בג"ד כפ"ת דסמיך ליהו"א' ומהערותיו למילים שונות במקרא. בקיאותו בתנאים הנדרשים לכל אחד משני הדגשים הנדונים אפשר שניתן ללמוד ממנה שידע את הקשר בין התנאים ואת מקור השמות דחיק ואתי מרחיק כפי שהובא במקורות שקדמו לו, אף כי לא רמוז על מקור השמות ב'מאמריו' או בהערותיו למקרא.

נספח

רשימת כל פסוקי התורה שבהם הזכיר נורצי את המונח דחיק או אתי מרחיק

דחיק

בר' א יא ("עשה פרי למיגור")
בר' מג טו ("ומשנה כסף")
וי' יג יח ("יהיה בר")
דב' טו ד ("יהיה")
דב' כב יב ("תכסה בה")

אתי מרחיק

בר' א יא ("עשה פרי למיגור")
בר' י כ ("אלה בני חם")
בר' טז ח ("ואנה תלכי")
בר' כט א ("ארצה בני קדם")
בר' מג טו ("ומשנה כסף")
שמו' יב מח ("ועשה פסח")
שמו' כה כט ("ועשית קערתיו")
שמו' לג יב ("ידעתוך בשם")
במ' כד ט ("מברכיך ברוך ואוריך ארור")
במ' כו ל ("אלה בני גלעד")
דב' כב יט ("מאה כסף")
דב' לב טו ("עבית כשית")

קיצורים ביבליוגרפיים

- אלדר = אילן אלדר, תורת הקריאה במקרא, ירושלים תשנ"ד
בצר = ידידיה שלמה רפאל נורצי, הנוספות למנחת שי, מהד' צבי בצר, ירושלים תשנ"ז
ברגשטרסר = גוטהלף ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית, תרגם מגרמנית מ' בן-אשר, ירושלים תשל"ב
גומפרץ = יחיאל גדליהו פ' גומפרץ, מבטאי שפתנו, ירושלים תשי"ג
גינצבורג = כריסטיאן דוד גינצבורג, תורה נביאים וכתובים... עם חלופים והגהות..., 1-4, לונדון תרע"א-תרפ"ו
דותן, דקה"ט = אהרן בן משה בן אשר, דקדוקי הטעמים, מהד' אהרן דותן, א-ג, ירושלים תשכ"ז
דותן, לבעיית = אהרן דותן, 'לבעיית דחיק ואתי מרחיק', דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, כרך ב (תשכ"ט), עמ' 104-105
ייבין, גניזה = Israel Yeivin, 'A Massoretic Fragment from the Cairo Geniza', *Textus I* (1960), pp. 185-208
ייבין, מסורת = ישראל ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א, ירושלים תשמ"ה
מחת"ג (מחברת התיג'אן העברית) = J. Derenbourg, 'Manuel du lecteur d'un auteur inconnu', in: *JA*, Oct-Dec 1870, Paris
רד"ק = דוד קמחי, ספר המכלול, מהד' יצחק ריטענבערג, ליק תר"ב, ד"צ ירושלים תשכ"ו
רמ"ק, שפ"ד = משה קמחי, מהלך שבילי הדעת, ונציה שפ"ד
רמ"ק, תקמ"ה = משה קמחי, מהלך שבילי הדעת, המבורג תקמ"ה
ל = מנחת שי כ"י לונדון, Add 27198 (ראה עליו: בצר, עמ' 16-17)